

A Construction Morphological Investigation of the Polysemy of Persian Similarity Suffixes in the Naab Corpus

Mohammadreza Pahlavannezhad^{1*}, Rayhaneh Ahmadi², Sajjad Bagheri³

Introduction

Polysemy—defined as the coexistence of multiple, related senses that radiate from a shared conceptual core—has been a longstanding topic in Cognitive Semantics. In the context of Persian, where morphological derivation plays a central role in lexical innovation, polysemy becomes particularly intriguing when seen through the micro lens of suffixal constructions. The current study investigates the polysemy of three Persian similarity denoting suffixes—*-gūn*, *-fām*, and *-vaš*—using Construction Morphology as its analytic lens (Booij, 2007, 2010, 2018). While Persian pedagogical grammars often present these suffixes in simplified semantic terms (mainly resemblance in color, form, or texture), this corpus-based study reveals more complex semantic networks, degrees of productivity, and register specific behaviors.

Literature Review

Traditional Persian grammars have tended to view similarity suffixes as fixed meaning bearers with transparent reference scopes (Haghsheenas, 2009; Dehkhoda, 1995; Amid, 2010). Yet, the Construction Morphology framework redefines these suffixes as holistic form–meaning pairings—or constructions—that participate in broader morphological networks. Related research in Persian morphology has explored affixal productivity (Kashani, 1992; Kolbasi, 2012) and cognitive semantic expansion (Afrahi & Koushki, 2017; Pourmohammad et al., 2019), but few works have deeply modeled similarity suffixes via radial category structures (Lakoff, 1987; Geeraerts, 2010). For instance, Bamshadi & Ansariyan (2013, 2017) have demonstrated multiple polysemy patterns for other Persian derivational suffixes within Construction Morphology, yet the trio examined here—*-gūn*, *-fām*, and *-vaš*—remains under described in large scale corpus studies.

1. Professor of Linguistics, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran*.

2. Ph.D. Student of Cognitive Linguistics, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

3. Ph.D. Student of Linguistics, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Methodology

Corpus Selection

The study draws on the Naab Corpus, a morphologically annotated Persian mega corpus containing over 15 billion tokens. This extensive coverage is essential for detecting low frequency suffixes, especially -vaš, which verges on obsolescence.

Data Extraction

Corpus searches employed orthography sensitive and morphology aware queries aligned with Naab's lemmatization standards. These were designed to:

1. Capture inflected or compound embedded derivatives.
 2. Exclude false positives where the string matched but did not function as a suffix.
- For each suffix, exhaustive lists of candidate forms were generated. From these, 1,000 random tokens per suffix were drawn for manual semantic classification.

Semantic Tagging

Using radial category modeling (Brugman & Lakoff, 1988; Geeraerts, 2010), tokens were tagged into literal similarity (physical/perceptual) and extended senses (metaphorical/metonymic). For example:

- Literal: golgūn 'rose colored'
- Metaphorical: janggūn 'war like' in demeanor

Tagging was validated against lexicographic authorities (Dehkhoda, Amid, Mo'in) and prior Persian morphological studies.

3.4 Productivity Analysis

Following Baayen (1993), both token productivity (frequency) and type productivity (distinct forms) were measured. Register based distribution was also calculated to uncover stylistic tendencies.

Results

Suffix -gūn

- Productivity: Highest among the three, with over 900 literal similarity tokens.
- Semantic Range: Encompasses chromatic resemblance (sanggūn, 'stone colored') and conceptual resemblance (doshmangūn, 'enemy like').
- Register Spread: Found across literary, journalistic, and formal prose.
- Radial Network: Multiple semantic branches—color, material, demeanor, degree approximation ("ish" meanings such as talxgūn 'somewhat bitter').

Suffix -fām

- Productivity: Moderate; ~500 tokens dominated by color similarity (nīlīfām, 'indigo hued').
- Semantic Core: Specialized in hue based resemblance; rare metaphorical uses (ensānfām, 'human like').
- Register Spread: Strong presence in technical, artistic, and advertising contexts.

Suffix -vaš

- Productivity: Marginal; very low token/type counts.
- Diachronic Status: Largely fossilized in literary and archaic registers (shīrvaš, 'lion like').
- Semantic Network: Narrow; retains prototypical resemblance meaning but with no significant new formations.

Discussion

The findings confirm a continuum of morphological vitality:

1. -gūn at the expansionist, high productivity pole;
2. -fām at a specialized, moderate productivity midpoint;
3. -vaš at the attritional, near obsolete end.

From a Construction Morphology perspective, these suffixes differ not only in productivity but in schematicity—the degree of abstraction of their morphological schema (Booij, 2018). The -gūn schema connects to multiple higher order constructions, supporting rich polysemic branching. -fām sustains a specialized sub network centered on color, while -vaš embodies a reduced, fossilized network.

Moreover, the corpus based radial analysis reveals how metaphor, metonymy, and degree modification mechanisms vary by suffix. This spectrum reflects broader processes of lexical innovation, semantic bleaching, and diachronic narrowing—phenomena documented across languages but under researched in Persian derivation. Methodologically, combining large scale corpus frequency profiling with qualitative semantic modeling provides a more robust account than dictionary based or intuition driven studies.

References

- Booij, G. (2007). "Construction Morphology and the Lexicon." In F. Montermini, G. Boye & N.R. Hathout (Eds.), *Selected Proceedings of the 5th Decembrettes: Morphology in Toulouse* (pp. 33-44). Cascadilla Proceedings Project.
- Booij, G. (2018). "Construction Morphology." In A. Hippisley & G. Stump (Eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar* (pp. 255-274). Oxford University Press.
- Baayen, R.H. (1993). "On Frequency, Transparency and Productivity." In Booij, G. & van Marle, J. (Eds.), *Yearbook of Morphology 1992* (pp. 181-208). Springer.
- Brugman, C.M., & Lakoff, G. (1988). *Cognitive Topology and Lexical Networks*. Berkeley Cognitive Science Report 64.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.

بررسی چندمعنایی پسوندهای شباهت بر اساس رویکرد ساختواژه‌سازی در پیکره ناب

محمدرضا پهلوان‌نژاد^{۱*}

ریحانه احمدی^۲

سجاد باقری^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

چندمعنایی واژگانی یکی از مفاهیم بنیادین معنی‌شناسی شناختی است که در آن معانی گوناگون یک واژه، اعضای یک مقوله را شکل می‌دهند. این پژوهش با رویکرد معنی‌شناختی - شناختی، چندمعنایی سه پسوند اشتقاقی «فام»، «گون» و «وش» را به‌عنوان پسوندهای شباهت در زبان فارسی بررسی می‌کند. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و ماهیت آن کیفی است. داده‌ها از پیکره‌ی بزرگ ناب استخراج و با استفاده از لغت‌نامه دهخدا (۱۳۷۳)، فرهنگ معین (۱۳۸۱) و فرهنگ عمید (۱۳۸۹) تبیین شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد «گون» گستره‌ی وسیعی از کارکردهای چندمعنایی دارد و گاه با تغییر معنای ریشه، واژه‌ای مستقل می‌سازد. در مقابل، «فام» و «وش» با وجود تفاوت‌های معنایی، دارای معنای مرکزی مشترک «شباهت» هستند. تمایز اصلی این دو، در انتزاعی یا عینی بودن مفهوم شباهت‌یابی است. به‌طور کلی، هر سه پسوند، طیف متنوعی از معانی را گرد محور «مقوله شباهت» سازمان‌دهی می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: پسوند شباهت، چندمعنایی، ساخت‌واژه‌سازی، زبان‌شناسی شناختی، پیکره ناب

✉ pahlavan@um.ac.ir

۱- استاد زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران
(نویسنده مسئول)

✉ rayhaneh.ahmadi@mail.um.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی شناختی دانشگاه فردوسی
مشهد، مشهد، ایران

✉ sajjad.bagheri@mail.um.ac.ir

۳- دانشجوی دکتری زبان‌شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد،
ایران

۱- مقدمه

ساخت‌واژه^۱، به عنوان یکی از سطوح بنیادین تحلیل زبان، فرایندهای گوناگون واژه‌سازی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این میان، اشتقاق^۲ و ترکیب^۳، دو فرایند اصلی و بسیار پرکاربرد در گسترش واژگان زبان‌ها به شمار می‌روند (بائر، ۲۰۰۴: ۱۲۳). این فرایندها، به ویژه اشتقاق از طریق وندافزایی^۴، امکان تولید کلمات و مفاهیم جدید را در زبان فراهم می‌آورند (بائر، ۲۰۰۴: ۱۲۵). از منظر ساختار درونی، واژه‌های زبان را می‌توان به دو دسته کلی بسیط و غیربسیط تقسیم کرد (احمدی، ۱۳۹۸: ۲۸؛ خالقی، ۱۳۹۵: ۴۶). واژه‌های بسیط از یک تکواژ^۵ غیرقابل تجزیه تشکیل شده‌اند، در حالی که واژه‌های غیربسیط از ترکیب چند تکواژ پدید آمده‌اند و ساختار آن‌ها قابل تجزیه به عناصر سازنده است (احمدی، ۱۳۹۸: ۲۹؛ خالقی، ۱۳۹۵: ۴۷). وندها، به عنوان یکی از انواع تکواژهای وابسته، نقش مهمی در ساخت واژه‌های غیربسیط ایفا می‌کنند. به باور بائر^۶ (۲۰۰۴)، وند، تکواژی است که به تنهایی به کار نمی‌رود و همواره به ستاک وابسته است (بائر، ۲۰۰۴: ۱۲۷).

در زبان فارسی، پسوند^۷های اشتقاقی متعددی وجود دارند که در فرایند واژه‌سازی نقش دارند. از جمله این پسوندها می‌توان به پسوندهای بیانگر شباهت، مانند “-گون”، “-فام” و “-وش” اشاره کرد (احمدی، ۱۳۹۸: ۶۱؛ کریمی، ۱۳۷۸: ۲۲؛ حسینی، ۱۳۹۲: ۷۵). این پسوندها، که در دستور سنتی و زبان‌شناسی نوین به عنوان پسوندهای شباهت شناخته می‌شوند، از جمله پرکاربردترین و پویاترین وندهای زبان فارسی در حوزه واژه‌سازی هستند (خالقی، ۱۳۹۵: ۴۸). با این حال، بررسی دقیق‌تر کاربرد این پسوندها نشان می‌دهد که دامنه معنایی آن‌ها صرفاً به مفهوم شباهت محدود نمی‌شود و هر یک از آن‌ها طیف متنوعی از معانی و کارکردهای معنایی را در بر می‌گیرند. این گوناگونی معنایی، پدیده چندمعنایی را به ذهن متبادر می‌سازد. چندمعنایی، به عنوان یک پدیده جهان‌شمول زبانی، به وضعیتی اشاره دارد که یک واژه یا وند، دارای معانی متعدد و مرتبط به هم باشد (آلتونانو^۸، ۱۹۹۹: ۶۲). آلتونانو (۱۹۹۹) چندمعنایی را پدیده‌ای با مرزهای مشخص و خالی از ابهام نمی‌داند و بر پیوستار معنایی در آن تأکید می‌کند (آلتونانو، ۱۹۹۹: ۶۴). در حوزه معناشناسی شناختی، چندمعنایی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا زایایی معنا و گسترش مفاهیم، تا حد زیادی در نتیجه شکل‌گیری پدیده چندمعنایی رخ می‌دهد (بوی^۹، ۲۰۱۰: ۵۰؛ بوی، ۲۰۱۸: ۱۵).

1. Morphology
2. Derivation
3. Compounding
4. Affixation
5. Morpheme
6. Bauer, L
7. Suffix
8. Antunano
9. Booij, G. E

زبان‌شناسی شناختی^۱، تغییر معنای یک واژه یا عنصر زبانی را در قالب الگوهای نظام‌مند تحلیل می‌کند و معتقد است که تغییر معنا هم به صورت تدریجی در طول زمان و هم در ترکیب‌های مختلف زبانی در یک زمان خاص روی می‌دهد (بوی، ۲۰۱۰: ۴۸).

تحقیق حاضر، با هدف بررسی سویه‌های معنایی و ساختاری پسوندهای «-گون»، «-فام» و «-وش» بر پایه رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی^۲ و در چارچوب نظریه ساخت‌بنیاد بوی (بوی، ۲۰۱۰، ۲۰۱۸) انجام می‌شود (خالقی، ۱۳۹۵: ۲۷؛ حسینی، ۱۳۹۲: ۳۱؛ بوی، ۲۰۱۸: ۴۲). این نظریه، با رویکردی ساخت‌بنیاد به حوزه واژه‌سازی، الگوهای واژه‌سازی را بر پایه مفهوم «طرحواره‌های ساختی»^۳ و روابط پایگانی آن‌ها بررسی و ترسیم می‌کند (بوی، ۲۰۱۰: ۵۳؛ احمدی، ۱۳۹۸: ۶۵). پرسش اصلی این تحقیق آن است که معانی گوناگون پسوندهای «-گون»، «-فام» و «-وش» را چگونه می‌توان با کمک طرحواره‌ها و زیرطرحواره‌های ساختی تحلیل نمود و چندمعنایی الگوهای ساخت‌واژی این پسوندها را چگونه می‌توان توضیح داد؟ با وجود تحقیق‌های متعددی که در دستورنویسی و ساخت‌واژه‌پژوهی سنتی درباره معانی این پسوندها انجام شده است، تحلیل جامعی از چندمعنایی آن‌ها ارائه نشده است. تحقیق حاضر می‌کوشد تا این خلأ را پر کرده و به تحلیل این موضوع در چارچوب زبان‌شناسی شناختی بپردازد.

اهمیت این تحقیق از آن روست که بررسی دقیق و نظام‌مند چندمعنایی پسوندهای پرکاربرد زبان فارسی، گامی مؤثر در شناخت ظرافت‌های معنایی و گستره کارکردی آن‌ها خواهد بود. از آنجا که پسوندها به عنوان عناصر سازنده در ساخت واژه‌های زبان و مفاهیم جدید نقش مهمی ایفا می‌کنند، تعیین حدود معنایی آن‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تر فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی کمک کند. علاوه بر این، تحلیل چندمعنایی این پسوندها در چارچوب رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی، می‌تواند به غنای نظری این رویکرد در تحلیل زبان فارسی بیفزاید. داده‌های این تحقیق از پیکره بزرگ ناب (احمدی، ۱۳۹۸: ۴۷؛ خالقی، ۱۳۹۵: ۴۹؛ حسینی، ۱۳۹۲: ۵۸)، بزرگ‌ترین پیکره زبان فارسی، استخراج خواهد شد که خود بر اعتبار و غنای یافته‌های تحقیق خواهد افزود.

۲- پیشینه تحقیق

تحقیق‌های مربوط به پسوندها در زبان فارسی سابقه‌ای طولانی دارد و محققان متعددی به بررسی ابعاد مختلف این مقوله پرداخته‌اند. در حوزه بررسی پسوندها، آثار اولیه‌ای همچون کتاب «پیشوندها و پسوندهای زبان فارسی» اثر محمد صمصامی (۱۳۴۶: ۱۰۵-۱۰۸) و کتاب «ساختمان واژه زبان فارسی امروز» اثر علاءالدین بهشتی (۱۳۵۵: ۴۵-۴۷) به عنوان منابع کلاسیک قابل ذکر هستند که به معرفی و دسته‌بندی

1. Cognitive Linguistics

2. Construction Morphology

3. Constructional Schema

پسوندها در زبان فارسی پرداخته‌اند. صمصامی (۱۳۴۶: ۱۲۳) در اثر خود به پسوند «-ین» و کارکردهای آن از جمله بیان نسبت، جنسیت و اعداد ترتیبی اشاره می‌کند. بهشتی (۱۳۵۵: ۵۰) نیز پسوند «-ین» را سازنده صفت بیانی و بیانگر جنس موصوف می‌داند.

در دهه‌های اخیر، تحقیق‌های ساخت‌واژه‌شناختی در زبان فارسی رویکردهای نوین و تخصصی‌تری را تجربه کرده‌اند. خسرو کشانی (۱۳۷۱: ۲۵) و حسین سامعی و ملیحه تفسیری (۱۳۹۳: ۳۸-۴۱) با ارائه واکاوی‌های دقیق‌تر معنایی، تلاش نموده‌اند تا کاربردهای گوناگون پسوندهای زبان فارسی را با جزئیات بیشتری تبیین نمایند. کشانی (۱۳۷۱: ۴۷) پسوندهای «-ین» و «-ینه» را از منظر نقش‌های معنایی متنوعی چون جنسیت، رنگ، حالات روحی، کیفیت عمل، زمان، اعداد ترتیبی و لباس بررسی کرده است. سامعی و تفسیری (۱۳۹۳: ۶۲) نیز با رویکردی مشابه، هشت ساختار متفاوت برای پسوند «-ین» و دو ساختار برای پسوند «-ینه» ارائه داده‌اند که معانی جنس، شباهت، رنگ، آغشتگی، آمیختگی، تعلق زمانی و مکانی و مرتبه را شامل می‌شود.

علی‌اشرف صادقی نیز از جمله محققانی است که سهم بسزایی در مطالعات پسوندشناسی زبان فارسی داشته است. آثار متعدد وی در زمینه شیوه‌های واژه‌سازی در زبان فارسی معاصر (صادقی، ۱۳۷۰: ۳۵؛ صادقی، ۱۳۷۲: ۲۵) و نیز بررسی پسوندهای تحبیبی فارسی در دوره اسلامی و پسوندهای «-ا»، «-اک» و «-ک» منابع ارزشمندی برای شناخت پسوندهای زبان فارسی به شمار می‌روند. صادقی (۱۳۷۲: ۱۷) پسوند «-ین» را سازنده صفات بیانگر جنس، کثرت، رنگ و نسبت می‌داند. ایران کلباسی (۱۳۹۱: ۴۰) نیز در کتاب «ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز» به بررسی ساخت اشتقاقی واژه‌ها و نقش پسوندها در واژه‌سازی پرداخته و پسوندهای «-ین» و «-ینه» را دارای معنای نسبت دانسته است.

گیتی تاکی و همکاران در مقاله‌ای به بررسی ساختوازی و معنایی پسوند «-گر» در زبان فارسی پرداخته‌اند (تاکی، یوسفیان و مرادی، ۱۳۹۲: ۵۶). همچنین، نجفیان و همکاران (۱۳۹۴: ۷۳) در تحقیقی با عنوان «صرف کاربردشناختی پسوندهای نسبت در زبان فارسی»، به بررسی شناختی پسوندهای نسبت‌ساز از جمله «-ین» و «-ینه» پرداخته و ارتباط معنایی آن‌ها با بافت سخن را مورد توجه قرار داده‌اند. شریعت (۱۳۹۰: ۱۲) نیز پسوند «-ین» را از پسوندهای نسبت فارسی دانسته که در ساخت صفت نسبی، عدد ترتیبی و صفت عالی کاربرد دارد. ابوالقاسمی (۱۳۷۵: ۹) ریشه تاریخی پسوندهای «-ین» و «-ینه» را در زبان‌های ایرانی باستان بررسی کرده و تحولات معنایی و کاربردی آن‌ها را در طول تاریخ زبان فارسی نشان داده است.

در سال‌های اخیر، رویکرد ساخت‌واژه‌شناختی به عنوان یک چارچوب نظری نوین در تحلیل ساخت واژه مورد توجه قرار گرفته است. رفیعی (۱۳۹۱: ۴۲) به معرفی این نظریه در زبان فارسی پرداخته و رفیعی و ترابی (۱۳۹۳: ۲۵) کارایی آن را در واکاوی واژه‌های مشتق و مرکب فارسی نشان داده‌اند. بامشادی و انصاریان (۱۳۹۴: ۱۰؛ ۱۳۹۵: ۱۵؛ زیر چاپ) و عظیم‌دخت و رفیعی (۱۳۹۵: ۷۳) نیز در مقالات متعددی،

کاربرد این رویکرد را در تحلیل ساختواژه‌های گوناگون زبان فارسی، از جمله پسوندها، مورد بررسی قرار داده‌اند. به‌ویژه، بامشادی و قطره (۱۳۹۶: ۴۸) به بررسی چندمعنایی پسوند «-ی» فارسی در چارچوب ساخت‌واژه‌ساختی پرداخته‌اند و بامشادی و همکاران (۱۳۹۷: ۵۶) چندمعنایی پسوند «-انه» فارسی را در همین چارچوب مطالعه کرده‌اند. همچنین، مقالاتی به تحلیل پسوندهای «-کده» و «-ستان» و پسوندهای «-ین» و «-ینه» با استفاده از این رویکرد منتشر شده‌اند.

با مرور تحقیق‌های پیشین مشخص می‌شود که اگرچه مطالعات ارزشمندی در زمینه پسوندشناسی زبان فارسی صورت گرفته و ابعاد گوناگون پسوندهای مختلف مورد بررسی قرار گرفته‌اند، اما تحلیل چندمعنایی پسوندهای شباهت «-گون»، «-فام» و «-وش» بر پایه رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی و با تکیه بر داده‌های پیکره‌ای، به‌ویژه پیکره بزرگ ناب، همچنان جای خالی در این حوزه به شمار می‌رود. تحقیق حاضر می‌کوشد تا با بهره‌گیری از این رویکرد نوین و با استفاده از پیکره ناب به‌عنوان منبع غنی داده‌های زبانی، گامی در جهت پر کردن این خلأ بردارد و درک عمیق‌تری از سازوکارهای معنایی و ساختاری پسوندهای شباهت در زبان فارسی ارائه دهد.

۳- روش تحقیق

تحقیق حاضر با هدف بررسی چندمعنایی پسوندهای شباهت در زبان فارسی، رویکردی توصیفی-تحلیلی را در چارچوب نظری زبان‌شناسی شناختی و ساخت‌واژه‌ساختی اتخاذ نموده است. این تحقیق از نظر ماهیت، کیفی بوده و به‌منظور تحلیل عمیق و نظام‌مند داده‌ها، از روش‌های کمی نیز در بخش‌هایی بهره گرفته است. انتخاب رویکرد توصیفی-تحلیلی به این دلیل صورت گرفته است که هدف اصلی تحقیق، توصیف دقیق و تبیین چندمعنایی پسوندهای شباهت و الگوهای معنایی آن‌ها در زبان فارسی است. رویکرد تحلیلی نیز به محقق امکان می‌دهد تا روابط بین ساختار، معنا و کاربرد این پسوندها را بر اساس مبانی نظری زبان‌شناسی شناختی و ساخت‌واژه‌ساختی واکاوی نماید.

از طرفی، استفاده از پیکره در تحقیق‌های زبان‌شناسی شناختی، به‌ویژه در حوزه معناشناسی شناختی، رویکردی رایج و کارآمد است و در نشریه تحقیق‌های زبان‌شناسی تطبیقی نیز مقالات پیکره‌بنیان متعددی منتشر شده‌اند (نجفیان، ۱۳۹۴: ۸۳؛ تاکی و مرادی، ۱۳۹۲: ۱۴۵).. داده‌های این تحقیق از «پیکره بزرگ ناب زبان فارسی» استخراج شده است. این پیکره، که توسط محققان آزمایشگاه پردازش زبان طبیعی و گفتار دانشگاه صنعتی شریف و با همکاری یک شرکت دانش‌بنیان تهیه شده، بزرگ‌ترین پیکره متن‌باز زبان فارسی محسوب می‌شود (مهرنیوز، ۱۳۹۸: ۱۲۲؛ عصرداده‌پردازی، ۱۳۹۸: ۱۳۴). پیکره ناب شامل حدود ۱۳۰ گیگابایت داده متنی پاک‌سازی شده است که بالغ بر ۲۵۰ میلیون پاراگراف و ۱۵ میلیارد کلمه را در بر می‌گیرد (عصرگوش، ۱۴۰۰: ۸۷). تنوع منابع مورد استفاده در این پیکره، که عمدتاً از محیط‌های مختلف وب فارسی جمع‌آوری شده‌اند، امکان بررسی کاربردهای متنوع پسوندهای شباهت را در بافت‌های

گوناگون زبانی فراهم می‌سازد (عصرگویش، ۱۴۰۰: ۷۴). حجم بالای داده‌های پیکره ناب، اعتبار و تعمیم‌پذیری یافته‌های تحقیق را افزایش می‌دهد و امکان تحلیل کمی فراوانی و توزیع معانی مختلف پسوندها را میسر می‌سازد.

بنابراین، برای گردآوری داده‌ها، ابتدا فهرستی از پسوندهای شباهت زبان فارسی، شامل «-گون»، «-فام» و «-وش»، تهیه شد. سپس، با استفاده از ابزارهای جستجو در پیکره ناب، تمامی نمونه‌های وقوع این پسوندها به همراه بافت زبانی آن‌ها استخراج گردید. در مجموع، تعداد قابل توجهی نمونه از پیکره ناب گردآوری شد که امکان تحلیل آماری و کیفی معناداری را فراهم نمود. تحلیل داده‌ها در دو مرحله اصلی صورت پذیرفت:

مرحله اول: تحلیل معنایی اولیه و دسته‌بندی معنایی. در این مرحله، نمونه‌های استخراج‌شده به صورت کیفی بررسی شدند و معانی مختلف پسوندهای شباهت بر اساس بافت‌های وقوع آن‌ها به صورت شهودی دسته‌بندی گردیدند. برای تعیین و تمایز دقیق‌تر معانی، از منابع معتبر فرهنگ لغت زبان فارسی، از جمله لغت‌نامه دهخدا (دهخدا، ۱۳۷۳: ۴۰)، فرهنگ معین (معین، ۱۳۸۱: ۳۲) و فرهنگ عمید (عمید، ۱۳۸۹: ۵۶) بهره گرفته شد تا اطمینان حاصل شود که دسته‌بندی‌های معنایی با تعاریف و کاربردهای رایج واژه‌ها در زبان فارسی همخوانی دارند. این مرحله، رویکردی مشابه به استفاده از فرهنگ لغت برای اعتبارسنجی معانی در تحقیق‌های پیکره‌بنیان را نشان می‌دهد.

مرحله دوم: تحلیل ساخت‌واژه‌ساختی و شناختی. در این مرحله، دسته‌بندی‌های معنایی حاصل از مرحله قبل، در چارچوب نظری ساخت‌واژه‌ساختی و زبان‌شناسی شناختی مورد تحلیل عمیق‌تر قرار گرفتند. با توجه به رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی، تلاش شد تا نشان داده شود که چندمعنایی پسوندهای شباهت، ناشی از ماهیت ساخت‌واژه‌ای آن‌ها و تعامل آن‌ها با مقوله‌های معنایی مختلف است. به عبارت دیگر، فرض بر این بود که هر پسوند شباهت، یک «طرحواره معنایی»^۱ بنیادین دارد که معانی مختلف آن، تجلی‌های گوناگون این طرحواره در بافت‌های مختلف هستند. این طرحواره‌های معنایی، بر اساس اصول شناختی، از جمله استعاره و مجاز، شکل گرفته و در ذهن گویشوران زبان فارسی بازنمایی می‌شوند. به منظور تحلیل شناختی، از مفاهیم کلیدی زبان‌شناسی شناختی، به‌ویژه مفهوم «دسته‌های شعاعی» (لیکاف^۲، ۱۹۸۷: ۳۰) و «چندمعنایی سازمان‌یافته» (هاسپلماث^۳، ۲۰۰۶: ۱۸۴) استفاده شد. همچنین، تلاش گردید تا الگوهای شناختی زیربنای گسترش معنایی پسوندهای شباهت، مانند استعاره‌ها و مجازهای مفهومی، شناسایی و

1. Semantic Schema

2. Lakoff

3. Haspelmath

تبیین شوند. این رویکرد تحلیلی، با تحقیق‌های انجام‌شده در زمینه چندمعنایی پسوندها در چارچوب زبان‌شناسی شناختی هم‌راستا است (گلدبرگ^۱، ۲۰۰۶: ۱۷؛ کرافت^۲، ۲۰۱۲: ۳۲).

برای افزایش اعتبار و پایایی تحقیق، اقدامات زیر صورت گرفت:

استفاده از پیکره بزرگ و معتبر: استفاده از پیکره ناب، که بزرگ‌ترین پیکره متن‌باز زبان فارسی است، اعتبار داده‌های تحقیق را تضمین می‌کند و از سوگیری‌های احتمالی ناشی از محدودیت داده‌ها جلوگیری می‌نماید.

بهره‌گیری از منابع معتبر فرهنگ لغت: استفاده از فرهنگ‌های لغت معتبر زبان فارسی برای تعیین و اعتبارسنجی معانی واژه‌ها، دقت و عینیت تحلیل معنایی را افزایش می‌دهد. تحلیل نظام‌مند و مبتنی بر نظریه: تحلیل داده‌ها بر اساس چارچوب‌های نظری زبان‌شناسی شناختی و ساخت‌واژه‌سازی، رویکردی نظام‌مند و روشمند را برای بررسی چندمعنایی پسوندها فراهم می‌سازد و از تفسیرهای شخصی و سلیقه‌ای جلوگیری می‌کند.

مثلت‌سازی داده‌ها و روش‌ها: استفاده از روش‌های کیفی (تحلیل شهودی، تحلیل شناختی) و کمی (تحلیل فراوانی) در تحلیل داده‌ها، به مثلث‌سازی روش‌ها و افزایش اعتبار یافته‌ها کمک می‌کند. با اتخاذ این تدابیر، تلاش شده است تا تحقیق حاضر از بالاترین سطح اعتبار و پایایی برخوردار باشد و نتایج آن بتواند سهمی در غنای دانش زبان‌شناسی شناختی و به‌ویژه در حوزه مطالعات ساخت‌واژه‌شناسی زبان فارسی ایفا نماید.

۴- چارچوب نظری

زبان‌شناسی شناختی رویکرد نسبتاً جدیدی در زبان‌شناسی است. زبان‌شناسی شناختی به رویکردی از مطالعه زبان اطلاق می‌شود که پیدایش آن در دهه ۱۹۷۰ میلادی آغاز و از دهه ۱۹۸۰ تاکنون به صورت روزافزون در حال رشد و گسترش بوده است (۲۰۰۴: ۱، کرافت و کرس). به اعتقاد زبان‌شناسان شناختی زبان مانند آینه ای افکار و عملکرد ذهن را منعکس میکند و از طریق شناخت ذهن می‌توان به ماهیت زبان پی برد (۲۰۰۶: ۵، ایوانز و چین^۳) بر خلاف سایر رویکردهای مطرح چون صورتگرایی و نقش‌گرایی زبان‌شناسی شناختی یک نظریه واحد زبانی به حساب نمی‌آید. این رویکرد که از درون مکتب صورتگرایی و به‌ویژه معنی‌شناسی زایشی در دهه ۱۹۷۰ جوانه زد، شامل چندین نظریه است که از اصول و مبانی مشترکی برخوردار هستند. از آنجا که در پژوهش حاضر چند معنایی پیشوند هم بررسی می‌شود بنابر این مباحث نظری مربوط به چند معنایی ارائه می‌گردد.

1. Goldberg

2. Croft

3. Evans & Cheen

مطابق با رویکرد ساخت‌واژه ساختی، این تحقیق در نظر دارد تا به بررسی پدیده چندمعنایی پسوندهای شباهت در زبان فارسی با تکیه بر پیکره متن ناب پردازد. چارچوب نظری این تحلیل بر مبنای اصول زبان‌شناسی شناختی و به‌ویژه ساخت‌واژه ساختی استوار است، که در ادامه به اختصار معرفی می‌شود و سپس روش تحلیل داده‌ها شرح داده خواهد شد.

۴-۱- ساخت‌واژه ساختی

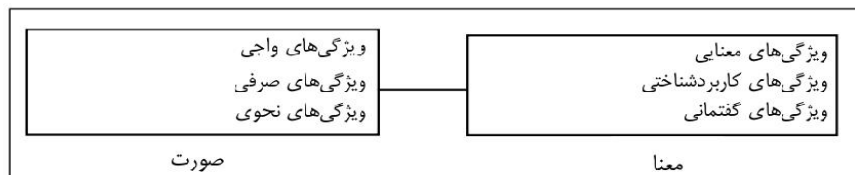
زبان‌شناسی شناختی، رویکردی نوین در مطالعه زبان است که از دهه ۱۹۷۰ میلادی به‌تدریج شکل گرفته و از دهه ۱۹۸۰ به بعد گسترش یافته است (کرافت و کرس^۱، ۲۰۰۴: ۱). این رویکرد، زبان را نه مجموعه‌ای از قواعد صوری مستقل از ذهن، بلکه بازتابی از تفکر و عملکرد ذهن می‌داند (ایوانز و گرین^۲، ۲۰۰۶: ۵). بر خلاف دیدگاه‌های صورت‌گرا و نقش‌گرا، زبان‌شناسی شناختی مجموعه‌ای از نظریه‌های همسو است که بر مبنای مشترکی تکیه دارند و به بررسی ماهیت شناختی زبان می‌پردازند (کرافت و کرس، ۲۰۰۴: ۷). در میان رویکردهای شناختی، ساخت‌واژه ساختی به‌عنوان یک نظریه واژه‌بنیاد و کاربردبنیاد در حوزه واژه‌سازی مطرح است. این نظریه که توسط بوی صورت‌بندی شده است، سه ویژگی کلیدی دارد: (۱) واژه‌بنیادی بودن ساخت‌واژه، (۲) در نظر گرفتن الگوهای ساخت‌واژی به مثابه «ساخت» (یعنی جفت صورت-معنا)، و (۳) عدم تفکیک مرز روشن میان دستور^۳ و واژگان^۴ (بوی، ۲۰۱۰: ۸۴). بر اساس این دیدگاه، واژه‌های آمیخته نه به‌صورت زنجیره‌ای از تکواژها، بلکه به‌عنوان واحدهای معنادار مستقل در نظر گرفته می‌شوند که ساختار درونی آن‌ها بر اساس روابط جانشینی با سایر واژه‌ها قابل تحلیل است (بوی، ۲۰۱۸: ۴۲۷).

بوی (۲۰۱۰) دانش زبانی^۵ گویشوران را دانش «ساخت‌ها» می‌داند و «ساخت» را واحد بنیادین مطالعه زبان معرفی می‌کند. ساخت، جفت صورت و معنایی است که هم ویژگی‌های صوری (واج‌شناسی، ساخت‌واژه، نحو) و هم ویژگی‌های معنایی، کاربردشناختی و گفتمانی را در بر می‌گیرد (بوی، ۲۰۱۸: ۴۲۸). در انگاره ساخت‌واژه ساختی، برای تحلیل واژه‌های آمیخته از «طرحواره‌های ساختی»^۶ استفاده می‌شود. طرحواره‌های ساختی، الگوهای انتزاعی هستند که از رویارویی گویشوران با واژه‌های زبان در ذهن شکل می‌گیرند و روابط سامانمند صورت و معنا را در واژه‌ها بازنمایی می‌کنند (بوی، ۲۰۱۳: ۲۵۶). به‌عنوان مثال، طرحواره‌ی:

1. Croft & Cruse
2. Evans & Green
3. Grammar
4. Lexicon
5. Linguistic Knowledge
6. Constructional Schema

[SEMi] Nj[nād- Ni[x]] > j\ < محل یا ظرف نگهداری

برای واژه‌هایی مانند «زباله‌دان»، «نمکدان» و «قلمدان» که دلالت بر ظرف نگهداری دارند، قابل انتزاع است. در این طرحواره، SEMi به معنای عنصر X اشاره دارد و j\ رابطه کلیت صورت و معنای ساخت را نشان می‌دهد. از این رو هر ساخت دارای دو بخش یا دو قطب است معنایی و صوری بخش صوری ساخت‌ها هم ویژگی‌های ساخت واژی نحوی آنها را در بر می‌گیرد و هم ویژگی‌های واجی را بخش معنایی ساخت‌ها نیز در برگیرنده ویژگی‌های معنایی کاربرد شناختی و گفتمانی آن ساخت است. رابطه میان این دو بخش را پیوند نمادین می‌نامند. شکل زیر بازنمایی ساخت و دو بخش صوری و معنایی آن را نشان می‌دهد.

شکل ۱: ساخت و دو بخش معنایی و صوری آن (بوی، ۲۰۱۶: ۴۲۷).

یکی از اصول مهم در ساخت‌واژه ساختی، سازمان‌مندی واژگان زبان بر اساس طرحواره‌ها و زیرطرحواره‌ها است. زیرطرحواره‌ها، نمونه‌های مشخص‌تری از طرحواره‌ها هستند که صورت و معنای جزئی‌تری دارند و از طرحواره‌های کلی‌تر به ارث می‌رسند (بوی، ۲۰۰۷: ۱۴). این ساختار سلسله‌مراتبی امکان تبیین پدیده چندمعنایی را فراهم می‌کند. چندمعنایی، به ارتباط یک صورت واژگانی با بیش از یک معنی مرتبط اشاره دارد (لیکاف، ۱۹۸۷: ۳۱۶). در رویکرد ساخت‌بنیاد، چندمعنایی واژه‌های آمیخته از طریق زیرطرحواره‌های مختلفی که ذیل یک طرحواره کلی‌تر قرار می‌گیرند، قابل تبیین است. هر زیرطرحواره، ویژگی‌های طرحواره مرتبه بالاتر خود را به ارث می‌برد و می‌تواند ویژگی‌های معنایی و کاربردشناختی خاص خود را نیز داشته باشد (بوی، ۲۰۱۰: ۸۵).

در انگاره ساخت واژه ساختی برای توصیف و تبیین روابط سامانمند صورت و معنا در واژه‌های آمیخته غیر بسیط از ابزار تحلیلی طرحواره‌های ساختی استفاده می‌شود. این ویژگی‌های کلی که آنها را ویژگی‌های ساختی نیز می‌نامند، وابسته به کلیت ساخت هستند و نه برآمده از اجزای سازنده آن بوی (۲۰۱۸).

برای نمونه، در واژه‌های بلندقد. زیبارو سیه چشم به معنای دارای برخورداری از قد بلند روی زیبا چشم سیه مفهوم دارندگی برخورداری برآمده از اجزای ترکیب نیست بلکه وابسته به کلیت ساخت است و از این رو معنای ساختی به‌شمار می‌آید طرحواره‌های ساخت واژی انتزاع یافته از واژه‌های عینی زبان‌اند که در اثر رویارویی گویشوران زبان با واژه‌های آمیخته در ذهن آنها شکل می‌گیرد.

هنگامی که گویشوران فارسی با واژه‌های زباله‌دان شمعدان، نمکدان قلمدان کاهدان روبه‌رو شود الگوی ساخت واژی اسم دانا در ذهن او شکل می‌گیرد و این طرحواره را فرا می‌گیرد. واژه‌های پیش گفته همگی اسم‌هایی هستند که به ترتیب با اسم‌های زباله، شمع، نمک، قلم، کاه رابطه سامانمند در صورت و معنا دارند

بازنمایی این صفت‌ها با طرحواره ساختی زیر انجام می‌شود:

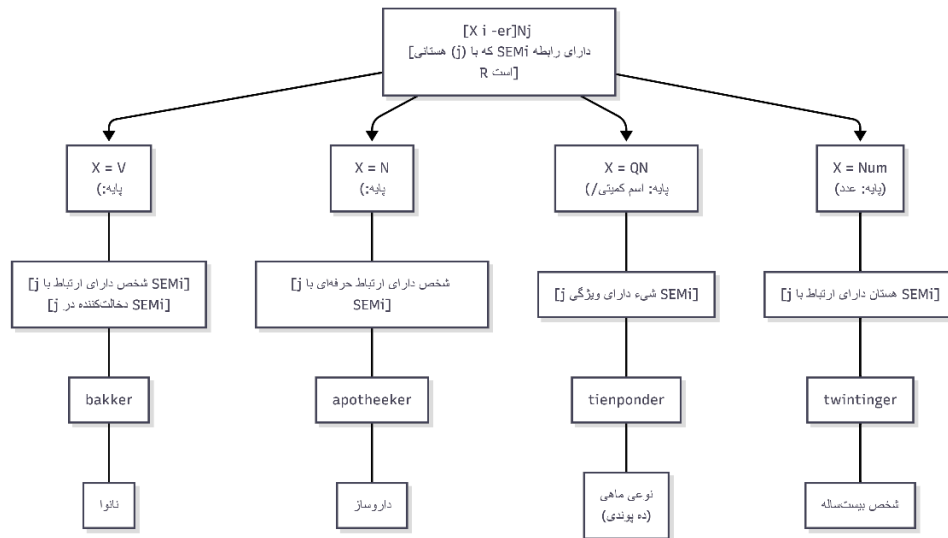
[<محَل یا ظرف نگهداری Nj[n d- Ni[x[> SEMi]

در این طرح‌واره، هم‌نمایه‌سازی برای نمایش رابطه سامانمند صورت و معنا به کار می‌رود؛ SEMi اشاره به معنای عنصری دارد که نمایه ۱ به آن اختصاص یافته‌است و همان متغیر X است که می‌تواند با واژه‌های از مقوله اسم (N) جایگزین گردد. نمایه ۲ رابطه کلیت صورت و معنای ساخت را برقرار می‌کند و بیانگر آن است که معنای کل ساخت با صورت کلی آن دارای پیوند است.

۴-۲- چندمعنایی

در سنت مطالعه معنا، همیشه به مسئله چند معنایی پرداخته شده است و عموماً چند معنایی را در ارتباط با هم نامی مورد بحث قرار می‌دهند. چند معنایی و هم نامی به دلیل ارتباط یک صورت واژگانی با بیش از یک معنی هر دو زیر مجموعه‌ای از ابهام محسوب می‌شوند؛ با این حال تفاوت این دو در نوع رابطه بین صورت و معنی است. در هم نامی هیچ گونه رابطه‌ای میان معانی مرتبط با واژه دیده نمی‌شود؛ به عبارتی، دو یا چند معنی گوناگون به دلایل مختلفی از جمله تاریخی و یا بر حسب اتفاق با یک صورت واژگانی پیوند خورده‌اند (Lakoff, 1987:316).

رویکرد ساخت‌بنیاد به واژه‌سازی که دیدگاه واژگان پایگانی دارای سطوح گوناگونی از تعمیم را سرلوحه خود قرار می‌دهد این امکان را فراهم می‌سازد که بتوانیم چندمعنایی واژه‌های آمیخته را به خوبی تبیین کنیم. اگر ما به وجود ساختار پایگانی برای واژگان ذهنی قائل باشیم می‌توانیم برای تفسیرها یا معناهای متفاوت یک ساخت، زیرطرحواره‌های متفاوت در نظر بگیریم. این زیرطرحواره‌ها هم نشان‌دهنده الگوهای ساخت‌واژی کنونی موجود در زبانان و هم تبیین‌گر چگونگی ایجاد واژه‌های جدید برپایه این الگوهای ساخت‌واژی (بوی، ۲۰۰۷). هر زیرطرحواره ویژگی‌های طرحواره مرتبه بالاتر خود را به ارث می‌برد. این زیرطرحواره‌ها می‌توانند درجات گوناگونی از زایایی داشته باشند و سرچشمه ساخت واژه‌های نو قرار گیرند. بوی (۲۰۱۰: ۸۴) چندمعنایی پسوند -er در زبان هلندی و طرحواره‌ها و زیرطرحواره‌های تعمیم‌یافته از اسم‌های مشتق دارای این پسوند را به شکل زیر نشان داده‌است. در این نمودار، QN بیانگر ترکیب کمیت- اسم و Num نشانگر عدد است.

نمودار ۱: چندمعنایی پسوند *-er* در زبان هلندی و طرحواره‌ها و زیرطرحواره‌های تعمیم‌یافته از اسم‌های مشتق دارای این پسوند

۵- تحلیل داده‌ها

در این پژوهش، مجموعاً حدود شش هزار داده برای هر یک از پسوندهای «-گون»، «-فام» و «-وش» از پیکره ناب (یک پیکره متن‌باز و حجیم زبان فارسی) جمع‌آوری شده است؛ بنابراین، در مجموع حدود هجده هزار داده گردآوری گردید. نوع داده‌ها، واژگان مشتق‌شده با این سه پسوند در متون مختلف معاصر فارسی هستند. در فرآیند گردآوری، نمونه‌های کهنه، منسوخ و خارج از کاربرد روزمره، با دقت شناسایی و از مجموعه داده‌ها حذف شدند تا صرفاً نمونه‌های واجد کاربرد و معنا در زبان معاصر مبنای تحلیل قرار گیرند. در این بخش، ابتدا به بررسی چندمعنایی و سپس به تحلیل ساختوازی داده‌های منتخب برای هر یک از پسوندها پرداخته خواهد شد.

۵-۱- پسوند «-گون»

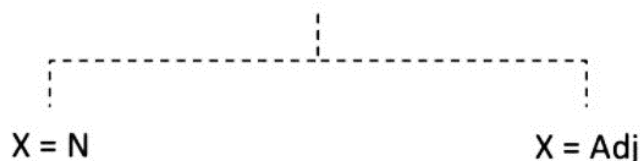
پسوند «-گون» در پیکره ناب، طیف متنوعی از معانی مرتبط با شباهت را نشان می‌دهد. در بسیاری از موارد، این پسوند معنای «شبیه به» یا «مانند» را القا می‌کند، مانند:

- «ابریشم‌گون»: به معنای «شبیه ابریشم» (در بافت: «پارچه‌ای ابریشم‌گون و لطیف»).
- «موم‌گون»: به معنای «مانند موم» (در بافت: «پوست صورتش موم‌گون و رنگ‌پریده بود»).
- «آهن‌گون»: به معنای «شبیه آهن» (در بافت: «صدایی آهن‌گون و خشن»).

در این نمونه‌ها، «-گون» بر شباهت ظاهری یا کیفی دلالت دارد. با این حال، در برخی موارد، «-گون» معنای «تقریباً» یا «تا حدی شبیه» را نیز منتقل می‌کند، که نشان‌دهنده نوعی تضعیف معنای شباهت است:

- «تلخ‌گون»: به معنای «تا حدی تلخ» یا «مایل به تلخی» (در بافت: «طعمی تلخ‌گون و ناخوشایند»).
 - «ترش‌گون»: به معنای «تقریباً ترش» یا «مزه ترشی داشتن» (در بافت: «مایعی ترش‌گون و بدبو»).
- این تنوع معنایی نشان می‌دهد که پسوند «-گون» یک طرحواره معنایی بنیادین «شباهت» دارد، اما این طرحواره می‌تواند به زیرطرحواره‌های مختلفی با درجات متفاوتی از شباهت و با تأکید بر جنبه‌های مختلف آن (ظاهری، کیفی، درجه‌ای) گسترش یابد. این پدیده با مفهوم «چندمعنایی ساخت‌واژه‌ای» در نظریه ساخت‌واژه‌ساختی همخوانی دارد، که بر اساس آن یک ساخت واژه‌سازی می‌تواند معانی متعددی داشته باشد که همگی از یک طرحواره معنایی کلی مشتق شده‌اند (بوی، ۲۰۱۰: ۵-۸).

[هستانی که با SEM_i دارای رابطه شباهت است] [X_i - goon]

شکل ۲: شبکه معنایی شعاعی و زیرطرحواره‌های پسوند «-گون»

پسوند «-گون» با فراوانی ۹۱۹ کاربرد در معنای شباهت در میان داده‌های پیکره ناب، به‌عنوان پرکاربردترین پسوند در این تحقیق شناخته شد. بررسی کلمات مشتق‌شده با این پسوند نشان می‌دهد که «-گون» به پایه‌های اسمی و صفتی افزوده شده و واژه‌های جدیدی می‌سازد. از منظر ساخت‌واژه‌ساختی، این فرایند اشتقاقی را می‌توان با طرحواره‌های [goon- N[a\]] و [goon- Adj[a\]] نمایش داد که در آن «a» نشان‌دهنده یک عنصر متغیر است که می‌تواند با واژه‌های اسمی (N) و صفتی (Adj) جایگزین شود (بوی، ۲۰۱۰: ۲۴). با توجه به فراوانی کاربرد و نقش محوری معنای شباهت در واژگان مشتق‌شده با «-گون»، می‌توان «شباهت» را به‌عنوان نمونه اعلا معنایی این پسوند در نظر گرفت.

بررسی دقیق‌تر داده‌ها نشان می‌دهد که معنای کلی شباهت در پسوند «-گون» دارای زیرطرحواره‌های معنایی متنوعی است که به تفاوت‌های شناختی در درک شباهت اشاره دارند. این زیرطرحواره‌ها را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد:

۵-۱-۱- شباهت در مفاهیم انتزاعی و عینی

در یک دسته‌بندی کلی، کاربردهای پسوند «-گون» را می‌توان بر اساس نوع پایه‌ی واژگانی به دو زیرطرحواره تقسیم نمود:

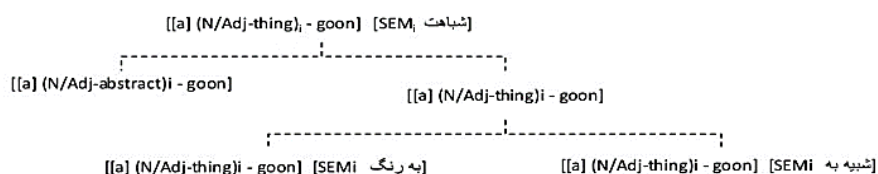
الف. شباهت در مفاهیم انتزاعی

این زیرطرحواره به واژگانی اشاره دارد که پایه آن‌ها اسامی یا صفات انتزاعی هستند (Adj/N-abstract). نمونه‌هایی از این دست در پیکره ناب مشاهده نشده است، که می‌تواند نشان‌دهنده محدودیت کاربرد «-گون» با پایه‌های انتزاعی در معنای شباهت باشد.

ب. شباهت در مفاهیم عینی و مادی

این زیرطرحواره به واژگانی اشاره دارد که پایه آن‌ها اسامی یا صفات عینی و مادی هستند (Adj/N-thing). بیشترین فراوانی کاربرد «-گون» در این دسته مشاهده می‌شود. مساله اساسی این است که چرا باید برای پسوند «-گون» زیرساخت‌ها یا زیرطرحواره‌های معنایی قائل شد و معانی مختلف را صرفاً به یک طرحواره مادر نسبت نداد. دلیل اصلی این است که تفاوت‌های معنایی مشاهده‌شده در کاربردهای گوناگون این پسوند، با سطح تحلیل معنایی-واژگانی به‌تنهایی قابل توضیح نیست. اگر فقط به یک طرحواره مادر بسنده کنیم، نمی‌توانیم نحوه بروز تفاوت‌های شناختی در درک شباهت را در زبان فارسی تبیین کنیم. اما با در نظر گرفتن زیرطرحواره‌ها، می‌توان انواع و سطوح مختلف شباهت را که در شواهد زبانی دیده می‌شوند، بهتر توضیح داد و نشان داد که این معانی برآمده از تمایزات زیرساختی در نظام معنایی این پسوند هستند، نه صرفاً ناشی از گسترش معنای طرحواره مادر.

در واقع، تقسیم‌بندی زیرطرحواره‌های معنایی پسوند «-گون» کمک می‌کند تا بتوانیم معانی متنوع و تفاوت‌های ظریف آن را از منظر ساخت-واژه و شناختی به شیوه‌ای دقیق‌تر تحلیل کنیم و نشان دهیم که هر زیرطرحواره بازتاب‌دهنده یک نوع خاص از شباهت در تجربه زبانی گویشوران است.

شکل ۳: تقسیم‌بندی زیرطرحواره‌های معنایی پسوند «-گون»

۵-۲- پسوند «-فام»

بررسی نزدیک به دو هزار داده از پسوند «-فام» حدود ۵۱۱ بر شباهت در رنگ یا طرح رنگی دلالت دارد. نمونه‌هایی از پیکره ناب این کاربرد را نشان می‌دهند:

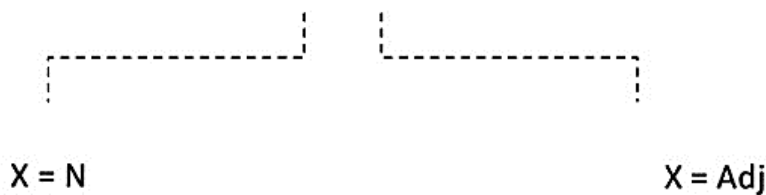
- «نیلی‌فام»: به معنای «به رنگ نیلی» یا «دارای رنگ نیلی» (در بافت: «آسمانی نیلی فام و آرام»).
- «یشمی‌فام»: به معنای «به رنگ یشم» یا «دارای رنگ سبز یشمی» (در بافت: «جنگلی یشمی فام و انبوه»).
- «لاله‌فام»: به معنای «به رنگ لاله» یا «به رنگ قرمز روشن» (در بافت: «گونه‌های لاله‌فام و گلگون»).

در این موارد، «-فام» به‌طور خاص بر شباهت رنگی تأکید دارد و زیرمجموعه‌ای از طرحواره کلی «شباهت» را فعال می‌کند که بر ویژگی بصری رنگ متمرکز است. با این حال، در برخی کاربردها، «-فام» می‌تواند به شباهت در گونه یا نوع نیز اشاره داشته باشد، اگرچه این کاربرد کمتر رایج است:

- «انسان‌فام»: به معنای «شبیه انسان» یا «دارای ویژگی‌های انسانی» (در بافت: «موجودات انسان‌فام در افسانه‌ها»).

این مثال نشان می‌دهد که گسترش معنایی «-فام» محدود به شباهت رنگی نیست و می‌تواند به حوزه‌های معنایی مرتبط با «گونه» و «نوع» نیز تسری یابد، اگرچه کاربرد اصلی آن همچنان در حوزه رنگ‌ها باقی می‌ماند.

[هستانی که با SEM_i دارای رابطه شباهت است] [X_i - fam]

شکل ۴: تقسیم‌بندی زیرطرحواره‌های معنایی پسوند «-فام»

۵-۳- تحلیل چندمعنایی پسوند «-وش»

پسوند «-وش» در مقایسه با «-گون» و «-فام»، بیشتر بر شباهت در کنش، رفتار یا صفت دلالت دارد. ۴۶۰ نمونه از داده‌های بررسی شده از پیکره ناب این کاربرد را نشان می‌دهند:

$$\vdots$$

۵-۳-۱- زیر طرحواره معنایی شباهت در رنگ برای «فام»

رابطه شباهت در رنگ

$$[X \text{ ننگ به SEMi}] \setminus \rightarrow [\text{fam} - i(\text{thing-Adj/N}) [a[\setminus] \setminus]$$

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که کاربرد غالب «-فام» در بیان شباهت رنگی است. واژگانی مانند نیلی‌فام (به رنگ نیلی)، یشمی‌فام (به رنگ یشم)، زردفام (به رنگ زرد)، سرخ‌فام (به رنگ سرخ)، زنگارفام (به رنگ زنگار)، فیروزه‌فام (به رنگ فیروزه) و لاله‌فام (به رنگ لاله) (عمید، ۱۹۷۴: ۲۳۰؛ آبادیس، ۲۰۱۰: ۱۷) همگی بر این دلالت دارند.

فرهنگ عمید، «فام» را به معنای «رنگ، گون و مانند» تعریف کرده و مثال‌هایی از جمله «ازرق‌فام، زردفام، زنگارفام، سبزفام، سرخ‌فام، سیه‌فام، فیروزه‌فام و لعل‌فام» را ذکر کرده است (عمید، ۱۹۷۴: ۲۳۰). همچنین، آبادیس «فام» را به عنوان یکی از سه ویژگی اصلی رنگ تعریف می‌کند که نشان‌دهنده شباهت یا تفاوت یک رنگ با رنگ‌های اصلی است (آبادیس، ۲۰۱۰: ۱۷).

[[a] (N/Adj-thing)_i - fam] [SEM_i شباهت]

⋮

[[a] (N/Adj-thing)_i - fam]

⋮

[[a] (N/Adj-thing)_i - fam] [SEM_i به رنگ]

شکل ۶: زیرطرحواره معنایی پسوند «-فام»

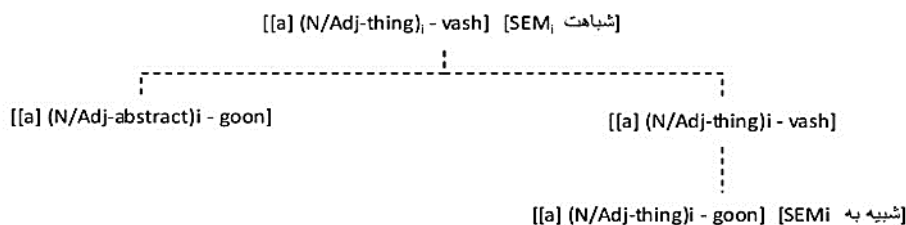
بنابراین، برخلاف پسوند «-گون»، در داده‌های پیکره ناب، زیرطرحواره‌های دیگری برای «-فام» در دسته مفاهیم عینی یا انتزاعی یافت نشد. به نظر می‌رسد تخصص معنایی «-فام» بیشتر در حوزه رنگ و طیف‌های رنگی متمرکز است.

۵-۴- پسوند «-وش»

بررسی داده‌های پیکره ناب نشان داد که پسوند «-وش» در مقایسه با «-گون» و «-فام»، فراوانی بسیار کمتری در معنای شباهت دارد و در داده‌های این تحقیق، نمونه‌ای از کاربرد آن یافت نشد. با این حال،

منابع لغت‌نامه‌ای و دستور زبانی، «-وش» را به عنوان پسوند شباهت و رنگ معرفی کرده‌اند (معین، ۱۹۸۶: ۱۳۳). فرهنگ معین «وش» را «پسوند شباهت» و «پسوند رنگ» معرفی کرده و مثال‌هایی مانند «ماه‌وش» و «پری‌وش» برای شباهت و «سیاه‌وش» برای رنگ ذکر کرده است (معین، ۱۹۸۶: ۱۳۳). در منابع دیگر نیز «-وش» به عنوان پسوند صفت‌ساز با معنای «مانند» و «شبيه» و گاهی برای توصیف رنگ ذکر شده است.

با توجه به عدم وجود داده پیکره‌ای برای پسوند «-وش» در این تحقیق، تحلیل زیرطرحواره‌های معنایی آن بر اساس پیکره ناب امکان‌پذیر نیست. با این حال، بر اساس منابع لغت‌نامه‌ای، می‌توان انتظار داشت که «-وش» نیز دارای زیرطرحواره‌های معنایی مرتبط با شباهت، به ویژه شباهت در شکل و ظاهر و رنگ باشد.

شکل ۷: زیرطرحواره‌های معنایی پسوند «-وش»

۵-۵- جمع‌بندی تحلیل داده‌ها

در نهایت، تحلیل چندمعنایی داده‌های پیکره ناب نشان داد که پسوندهای «-گون»، «-فام» و «-وش» همگی در خوشه معنایی «شباهت» قرار می‌گیرند و معنای نمونه‌اعلای آن‌ها «شباهت» است. با این حال، هر یک از این پسوندها تخصص معنایی خاص خود را دارند:

۱. «-گون»: بیشتر بر شباهت کلی، ظاهری و کیفی دلالت دارد و طیف وسیعی از معانی مرتبط با درجات مختلف شباهت را پوشش می‌دهد.
۲. «-فام»: به‌طور عمده بر شباهت رنگی تأکید دارد، اما می‌تواند به شباهت در گونه و نوع نیز گسترش یابد.

۳. «-وش»: بیشتر بر شباهت در کنش، رفتار و صفت دلالت دارد و ویژگی‌های رفتاری و شخصیتی را برجسته می‌کند.

این تخصص‌های معنایی نشان‌دهنده آن است که چندمعنایی این پسوندها نه تصادفی، بلکه سازمان‌یافته و مبتنی بر طرحواره معنایی بنیادین «شباهت» و زیرطرحواره‌های مرتبط با جنبه‌های مختلف شباهت

(ظاهری، رنگی، رفتاری) است. رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی با مفهوم «طرحواره‌های ساختی» و «چندمعنایی ساخت‌واژه‌ای» ابزار تحلیلی مناسبی برای تبیین این پدیده فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه معانی متنوع پسوندهای شباهت از تعامل طرحواره بنیادین «شباهت» با مقوله‌های معنایی مختلف و بافت‌های زبانی گوناگون برمی‌آیند. این یافته‌ها با تحقیق‌های پیشین در زمینه چندمعنایی پسوندها در چارچوب زبان‌شناسی شناختی و ساخت‌واژه‌ساختی هم‌راستا است (بوی، ۲۰۱۰: ۱۲-۱۵؛ پلاگ^۱، ۲۰۰۳: ۱۲۷-۱۳۰؛ بامشادی و قطره، ۲۰۱۷: ۲۷۵-۲۷۸).

همچنین، تحلیل داده‌های پیکره ناب نشان داد که پسوندهای «-گون»، «-فام» و «-وش» هر سه در خوشه معنایی «شباهت» قرار می‌گیرند، اما دارای تخصص معنایی متفاوتی هستند.

- «-گون» به‌عنوان پسوندی پرکاربرد، طیف وسیع‌تری از زیرطرحواره‌های معنایی شباهت را دربرمی‌گیرد و هم در بیان شباهت رنگی و هم شباهت فیزیکی به‌کار می‌رود.

- «-فام» تخصصی‌تر عمل کرده و عمدتاً در زیرطرحواره معنایی شباهت در رنگ کاربرد دارد.

- «-وش» در پیکره ناب مشاهده نشد، اما منابع لغت‌نامه‌ای کاربرد آن را در بیان شباهت و رنگ تأیید می‌کنند.

رویکرد ساخت‌واژه‌ساختی با ارائه مفهوم طرحواره‌های معنایی و زیرطرحواره‌ها، ابزار مناسبی برای تبیین چندمعنایی این پسوندها و تخصص معنایی هر یک فراهم می‌سازد. این تحلیل نشان می‌دهد که چگونه پسوندهای به ظاهر مترادف، می‌توانند در واقع دارای الگوهای کاربردی و معنایی متمایز باشند و نقش ظریفی در غنای واژگانی زبان ایفا کنند. تحقیقات آتی می‌توانند با بررسی پیکره‌های بزرگتر و متنوع‌تر، و نیز با استفاده از روش‌های کمی و کیفی مکمل، به درک عمیق‌تری از تفاوت‌های ظریف معنایی و کاربردی این پسوندهای شباهت در زبان فارسی دست یابند.

۶- نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های این تحقیق، رویکرد شناختی در ساخت‌واژه‌ساختی و معناشناسی، ابزاری کارآمد در تبیین پدیده چندمعنایی پسوندهای شباهت در زبان فارسی به شمار می‌رود. این رویکرد، نه تنها معانی متنوع پسوندها و کاربرد آن‌ها در سیاق‌های گوناگون را آشکار می‌سازد، بلکه ارتباط نظام‌مند بین این معانی را نیز تبیین می‌کند.

این تحقیق با تمرکز بر کاربردهای اشتقاقی پسوندهای شباهت و با بهره‌گیری از مفهوم طرحواره‌ها و زیرطرحواره‌های معناشناختی، نشان داد که چگونه می‌توان پیوند منسجمی میان معانی گوناگون یک تکواژ اشتقاقی برقرار نمود. این یافته‌ها همسو با استدلال بوی (۲۰۰۷: ۴۵) در خصوص الگوسازی واژه‌سازی

1. Plag

به عنوان طرحواره‌های ساختاری است که ویژگی‌های مشترک واژه‌ها را منعکس می‌کنند. از این منظر، توانایی تبیین پدیده چندمعنایی در الگوهای ساخت‌واژه‌ساختی زبان‌های گوناگون، از جمله زبان فارسی، به دست می‌آید (بوی، ۲۰۰۷: ۴۵).

به‌ویژه، بررسی واژگان پایگانی و زیرطرحواره‌ها در این حوزه، نقش تعیین‌کننده‌ای در درک چندمعنایی ساخت‌واژه‌ساختی ایفا می‌کند (بوی، ۲۰۰۷: ۴۷). همان‌طور که نتایج تحقیق نشان داد، کارکرد متفاوت و ندها منجر به بروز چندمعنایی می‌شود که تبیین آن نه در سطح واژه‌های عینی، بلکه در سطح طرحواره‌های ساخت‌واژه‌ساختی امکان‌پذیر است. این نوع چندمعنایی، که چندمعنایی ساخت‌واژه‌ساختی نامیده می‌شود، از طریق نظریه ساخت‌واژه‌ساختی مفهوم تازه‌ای از پدیده چندمعنایی را روشن می‌سازد (بوی، ۲۰۰۷: ۴۸). بررسی پیکره‌بنیاد در این تحقیق، با استفاده از پیکره ناب به عنوان بزرگترین پیکره موجود از زبان فارسی، نشان داد که چندمعنایی پایگانی حتی در سطوح ساخت‌های انتزاعی زبان نیز وجود دارد. با در نظر گرفتن طرحواره‌های مجزا برای معانی متمایز هر وند، مسئله ابهام و چندمعنایی به شکل نظام‌مند قابل درک می‌شود (بوی، ۲۰۰۷: ۵۰).

به عبارت دقیق‌تر، با تخصیص زیرطرحواره‌های مجزا به هر یک از معانی و ندها، شبکه‌ای از روابط معنایی بین زیرطرحواره‌ها و معانی چندانیکه یک وند ایجاد می‌گردد (بوی، ۲۰۰۷: ۴۵). این شبکه‌بندی را می‌توان به عنوان الگوی واژه‌سازی چندمعنایی در نظر گرفت که در آن هر معنا در قالب زیرطرحواره‌ای مستقل نمود می‌یابد (بوی، ۲۰۰۷: ۴۷).

این تحقیق، در حالی که تحقیقات پیشین به بررسی چندمعنایی پسوندهای شباهت از منظر شناختی نپرداخته بودند، به تحلیل شناختی سه پسوند شباهت در زبان فارسی همت گماشت. علاوه بر این، استفاده از داده‌های پیکره ناب، که بزرگترین پیکره موجود از زبان فارسی است و تاکنون در تحقیقات مشابه کمتر مورد استفاده قرار گرفته است، از نقاط قوت این تحقیق محسوب می‌شود.

دست‌آورد اصلی این تحقیق، تبیین نظام‌مند چندمعنایی الگوهای واژه‌سازی مرتبط با پسوندهای «-ین» و «-ینه» با رویکردی شناختی است. این تبیین، بر اهمیت فرایند شناختی «طرحواره‌سازی» در شکل‌گیری الگوها و زیرالگوهای واژه‌سازی تأکید دارد (بوی، ۲۰۰۷: ۵۰). نتایج این تحقیق می‌تواند به درک عمیق‌تر ساختار معنایی واژگان مشتق در زبان فارسی و نیز تدوین فرهنگ‌نامه‌هایی با رویکرد شناختی کمک شایانی نماید. پیشنهاد می‌شود در تحقیق‌های آتی، دامنه بررسی به سایر پسوندهای شباهت و نیز مقایسه چندمعنایی این پسوندها در زبان فارسی با سایر زبان‌ها گسترش یابد همچنین، تحلیل نقش بافت و عوامل شناختی در انتخاب معانی مختلف پسوندها می‌تواند افق‌های جدیدی را در این حوزه تحقیقی بگشاید.

منابع

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۷). *دستور تاریخی زبان فارسی*، تهران: سمت.
- افراشی، آزیتا و کوشکی، فاطمه (۱۳۹۶). «تحلیل معناشناسی پیشوند پیش در زبان فارسی: رویکرد زبان‌شناسی شناختی»، *زبان‌پژوهی*، ۹ (۲۵): ۱۳۷-۱۶۶.
- بامشادی، پارسا و انصاریان، شهرام (۱۳۹۳). «حرف اضافه یا اسم جایگاه‌نما»، در: مجموعه مقالات نهمین همایش زبان‌شناسی ایران (به کوشش م. دبیرمقدم)، جلد اول، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۲۴۹-۲۶۴.
- بامشادی، پارسا و قطره، فریبا (۱۳۹۶). «چندمعنایی پسوند-ی فارسی: کندوکاوی در چارچوب ساخت‌واژه ساختی»، *جستارهای زبانی*، ۸ (۴۲): ۲۶۵-۲۸۹.
- بامشادی، پارسا؛ انصاریان، شهرام و داوری اردکانی، نگار (۱۳۹۷). «چندمعنایی پسوند -انه فارسی: رویکرد ساخت‌واژه ساختی»، *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*، (۲۲): ۱-۱۱.
- بهشتی، عباس (۱۳۵۵). *ساختمان واژه زبان فارسی امروز*، تهران: چاپخانه پیروز.
- بیکنس، رابرت (۱۳۸۹). *درآمدی بر زبان‌شناسی تطبیقی زبان‌های هند و اروپایی* (ترجمه اسفندیار طاهری)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پورمحمد، مهدی؛ شمس، روح‌الله و ترابی، لیلا (۱۳۹۸). «بررسی شبکه معنایی پیشوند فرو از منظر معناشناسی شناختی»، *تازه‌های علوم شناختی*، ۲۱ (۲): ۶۱-۷۳.
- تاک، گیتی (۱۳۹۱). «طبقه‌بندی وندهای اشتقاقی زبان فارسی»، *زبان و زبان‌شناسی*، (۱۵): ۱۲۵-۱۴۰.
- حق‌شناس، علی‌محمد (۱۳۸۷). *دستور زبان فارسی*، تهران: مدرسه.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: روزنه.
- رفیعی، عادل (۱۳۹۱). «صرف ساخت‌محور: شواهدی از فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی»، در: مجموعه مقالات هشتمین همایش زبان‌شناسی ایران (به کوشش م. دبیرمقدم)، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، ۳۲۷-۳۳۶.
- رفیعی، عادل و ترابی، سپیده (۱۳۹۳). «وراثت و انگیختگی رابطه صورت و معنی در واژگان: نمونه‌هایی از واژه‌سازی زبان فارسی»، *علم زبان*، ۲ (۳): ۴۹-۶۴.
- سامعی، حسین و تفسیری، ملیحه (۱۳۹۳). *الگوهای ساخت واژه در زبان فارسی*، تهران: آثار.
- شریعت، محمدجواد (۱۳۹۰). «نقدی بر ساختار صفت نسبی در زبان فارسی»، *پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی*، (۴): ۵۳-۶۷.
- صادقی، علی‌اشرف (۱۳۷۲). «شیوه‌ها و امکانات واژه‌سازی در زبان فارسی معاصر (۱)»، *نشر دانش*، (۷۷): ۲۱-۲۵.
- صمصامی، محمد (۱۳۴۶). *پیشوندها و پسوندهای زبان فارسی*، اصفهان: نشر مشعل.
- طباطبائی، علاء‌الدین (۱۳۹۴). «پیشوندهای زبان فارسی امروز (۱)»، *نامه فرهنگستان*، ۱۴ (۱): ۱۲۷-۱۳۷.

- عظیم‌دخت، ذلیخا و رفیعی، عادل (۱۳۹۵). «واژه‌های مرکب مختوم به ستاک حال از منظر صرف ساختی: مورد [X-یاب]»، در: مجموعه مقالات چهارمین همایش ملی صرف (به کوشش ش. مدرس خیابانی و ف. قطره)، تهران: نشر نویسه پارسی: ۱۴۳-۱۷۰.
- عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: راه رشد.
- کشانی، خسرو (۱۳۷۱). *اشتقاق پسوندی در زبان فارسی/امروز*، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- کلباسی، ایران (۱۳۹۱). *ساخت اشتقاقی واژه در فارسی/امروز*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- معین، محمد (۱۳۸۱). *فرهنگ فارسی معین*، تهران: آدنا.
- نجفیان، آرزو؛ روشن، بلقیس و قیراطی، زهره (۱۳۹۴). «صرف کاربردشناختی پسوندهای نسبت در زبان فارسی»، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، (۱۳): ۲۱-۳۸.
- Booij, G. (2007). "Construction Morphology and the Lexicon". In F. Montermini,
 – G. Boye & N.R. Hathout (Eds.), *Selected Proceedings of the 5th Decembrettes: Morphology in Toulouse*, pp. 33-44.
 – Trousdale (eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar* (pp.255-274). Oxford: Oxford University Press. 2016. "Construction morphology". In A. Hippisley and G. Stump
 – G. Booij (ed.). *The Construction of Words: Advances in Construction Morphology* (pp. 3-16). Cham: Springer.
 – Antunano, I. (1999). *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*, PhD Thesis, and University of Edinburgh .
 – Bauer, L. (2004). *The Borderline between Derivation and Compounding in Morphology and Its Demarcation*. In V. U. Dressler (Ed.), *Selected papers from the 11 morphology meeting* (99. 97-108).
 – Brugmann, C. (1981). *The story of "over"*. MA thesis, University of California.
 – Brugmann, C., and Lakoff, G. (1988). *Cognitive topology and lexical networks*. In S. Small, G. Cottrell and M .
 – Dehkhoda, A. (1995). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: Rowzanch. In Persian
 – Evans, V. and Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An introduction*. Edinburg: Edinburg University Press. Fauconnier, G., and Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
 – Fauconnier, G., and Turner, M. (2003). *Polysemy and Conceptual Blending*. In B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman & D. Clark (Eds.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language* (pp. 79-94). Berlin: Mouton de Gruyter .
 – Geeraerts, D., and Coykens, H. (2007). *Cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
 – Haghshenas, A. M. (2009). "Persian Grammar". Tehran: Madrese. - Hamawand, Z. (2011). Prefixes of Degree in English: A Cognitive Corpus Analysis. *Open Journal of Modern Linguistics* 1: 13-23.
 – Hamawand, Z. (2013). "Prefixes of Spatiality in English: A Study in Cognitive Linguistics". *Theory and Practice in Language Studies* 3, 736-747.